

Л. Г. Савченко

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Образ дому в поетичній мові Володимира Свідзінського

Савченко Л. Г. Образ дому в поетичній мові Володимира Свідзінського. Стаття присвячена лінгвістичному аналізу образу *дому* як доміанти людського життя. Цей образ має глибоке архетипне коріння, реалізуючись у поетичних текстах складовими *хата*, *ліплянка*, а також у мікробразах *пори́г*, *стрі́ха* або навіть *маятник*, який не має безпосереднього зв'язку із лексико-семантичним полем *житло*. Семантичні перетворення образу дозволяють простежити появу на периферії значення семи 'самотність', що є характерною ознакою поетичного стилю автора.

Ключові слова: архетип, образ, доміанта, сема, семантичні перетворення, периферія значення.

Савченко Л. Г. Образ дома в поэтическом языке Владимира Свидзинского. Статья посвящена лингвистическому анализу образа *дома* как доминанты человеческой жизни. Этот образ имеет глубокие архетипные корни, реализуясь в тексте романа составными *хата*, *липлянка*, а также в микрообразах *порог*, *стреха* и даже *маятник*, не имеющем непосредственной связи с лексико-семантическим полем *жилье*. Семантические преобразования образа позволяют проследить появление на периферии значения семы 'одиночество', являющейся характерным признаком творчества автора.

Ключевые слова: архетип, доминанта, образ, сема, семантические преобразования, периферия значения.

Savchenko L. G The image of home in a poetic language of Volodimir Svidzinskiy. The article is devoted to the linguistic analysis of the image of *home* as the dominant of people's life. This image has a rather deep archetype roots and is realised in poetic texts by such as *hata*, *liplyanka* (the house is built by separate man-made bricks) and also in microimages of *threshold*, *striha*, and even *pendulum* which has no direct connection with lexico-semantic space of a dwelling house. The semantic transformations of the image allow to observe the appearance on the periphery of the meaning of *sema* (loneliness) which is the characteristic feature of the author's poetic style.

Key words: archetype, dominant, image, sema, semantic transformation, periphery of meaning.

Мовна картина світу, яка є реалізацією так званої загальної картини світу, складається із певних концептів, куди увіходять менші семантичні одиниці – образи. Ці образи можуть бути архетипними, характерними для будь-якої інтерпретації загальної картини світу, чи національними, притаманними для окремого сегменту такої картини світу, чи індивідуальними, спроектованими на світобачення окремої особистості, приміром, художника слова [3].

Дім – це архетипний образ, його реалізація можлива серед носіїв усіх мов. Інша справа, що поняття дому може реалізуватися в конкретних складових: *хата* чи *вітвам*, *юрта* чи *бунгало*, *чум* чи *терем*, котрі репрезентують національну картину світу.

Ми спробуємо простежити використання цього архетипного образу в художній мові окремого автора, тобто в індивідуальній картині світу. Наша розвідка є продовженням розпочатого раніше дослідження [1; 2; 4], що є частиною сукупного аналізу досить важли-

вої сьогодні філософсько-етичної, лінгвістично-літературознавчої, етнографічно-фольклористичної проблеми визначення *дому* як доміанти людського життя.

Володимир Свідзінський уживає образ *дому* більше ста разів. Він реалізується у таких складових: власне *дім*, *хата*, *кімната*, *житло*, *притулок*, *терем*, *ліплянка*, *оселя*. Спостерігаємо сему 'житло' і в таких образах: *стрі́ха*, *пори́г*, *сіни*, *двері*, *колиска*, *постіль*, *ліжко*, *тапчан*, *маятник*.

Лексема *дім* на позначення досліджуваного образу уживається автором нечасто:

Он замріли мури, вулиці
І домів ворожий стан [5:169];
Тінь од домів укриває ще вулицю сонну [5:174];
Я завівся в сніжний дим
І за сіткою коликкою
Уздрів *потаємний дім* [5:191].

Епітетна характеристика образу говорить про негативне емоційне навантаження уживаного автором образу. Вочевидь, це пов'язане

з тими негараздами, які переслідували поета упродовж усього життя. Тому і *потаємний дім*, і *домів ворожий стан*, і *тінь од домів* посідають своє місце в індивідуальній картині світу письменника. Хоча в поетичному слововживанні маємо й високе звучання цього образу, коли йдеться про *святий дім – церкву*:

То ви нас здійміте легенько.
До церкви однесіте,
До святого дому,
Учиніте славу літу золотому.
То ти, діду, добре дбай,
Одного щільника виймай,
Однеси до церкви, до святого дому,
Учини славу літу золотому [5:13].

Як і слід чекати, ментальність українця частіше викликає в уяві образ *хати* як національного помешкання. У Володимира Свідзінського спостерігаємо близько двадцяти слововживань із такою складовою:

Липовим цвітом *зачаєна хата* <>,
Липовим цвітом *уквітчена хата* [5:9];
Вернулись з поля голуби,
Став мирний вечір *коло хати* [5:70];
Така мальована хата <>,
Над хатою стрілкою дим,
Від хати дорога в стрілку.
Ранок лле голубим, моститься сонце на гілку [5:182];
Все одно чаклунки горбаті
Не мають сили *при моїй хаті* [5:189].

Звернімо увагу: кожен контекст містить позитивну інформацію: від завітчаної, мальованої (а значить, милої, привітної) до моєї (а значить, такої, якій ніхто не заподіє лиха). Автор малює доглянуту хату, де затишно й привітно. На жаль, сам поет не мав такої оселі. Його доня будує свій *іграшковий дім*, бо у них із татом такого немає:

Ти ляж та засни собі, тату,
А я біля тебе кластиму *хату*.
Стіни
Пороблю із сухої чатини,
На покрівлю соснових гілок,
А волотка трави – то над нею димок [5:189].
Омріяний притулок поет зображує у вигляді казкового *теремка*:
І мудро будували з них *хороший теремок*.
І добре жити їм було [5:405].

І хоч цей образ ужитий лише кілька разів, він має глибоке семантичне навантаження:

Змію, змію, ти смішний:
У якій то далині
Теремок твій казковий! [5:169];
Велика скеля стоїть.
Під скелею земля спить.
А в тій землі *теремок*,
Де ящірка проживає,
Що була колись князівною [5:184].

Ніби маючи на увазі казку, насправді автор бачить уявне затишне житло, про яке сам може лише мріяти. Душевна самотність показана у запропонованому образі:

Я живу в покинутім теремі,
Запало найясніші вогні,
Жду – немає нікого! [5:230] –

за допомогою епітета *покинутий* та протиставного речення *жду – немає нікого*. Навіть це уявне житло не надає рівноваги, бо його легко зруйнувати:

Вікно, як муром, льодом зароста <>
Немов і там був ураган осінній
Та й повалив *блискучий теремок* [5:316].

Важливого значення у підтриманні семи 'самотність' має образ *вікна*. Покликане пов'язувати людину зі світом, воно не виконує цієї функції, відокремлюючи, ще більше віддаляючи ліричного героя від світу і світла.

'Хиткість', 'непевність', 'невизначеність' – ці семи доповнюють і підтримують мотив самоти за допомогою образу *картяної хатки*:

Теперішне! Мов *хатка картяна*,
Ти падаєш від подиху зітхання [5:318].

До лексико-семантичного поля *житло* належить компонент *кімната*, оскільки частіше за все містить основну сему 'частина помешкання'. В авторській інтерпретації цей образ емоційно знижений:

Тихо в *кімнаті*. Самітно читаю, пишу коло столу. <>
Тихо в *кімнаті моїй* – і ніхто не говорить до мене [5:174];
Моя *кімната темна*, як колодязь [5:280].

Так у поетичному контексті виникає сема 'самотність', котра не має самостійного вираження в аналізованому образі. Ця сема підтримується і лексемою *самітно*, і розширеним повтором, а в другому прикладі означенням *темний* та порівняльним зворотом. Такі художні засоби посилюють виділену нами сему, розширюючи значення поетичного слова.

У змалюванні хати імпліцитно простежується ще один додатковий смисл, виявити який допомагає уявний образ – *спів при хаті*:

Одинока хата при долині,
Посеред неоглядних полів,
Тінь глибока в саді; квітнуть на леваді
Ярий мак, сокирки темно-сині,
І дзвенить дівочий журний спів. <>
Все так само тужить спів дівочий,
Розхвиляє колос по горі. <>
Днів потік не має вороття... <>
Упливає молоде життя [5:63].

Повтор-ампліфікація *дзвенить спів – тужить спів* є, по суті, антонімічними обра-

зами, котрі передають самотність господині хати, де й минуло її життя.

Синонімічну градацію із домінантою *житло* спостерігаємо у наступному прикладі, де до синонімічного ряду увіходять складові *житло, подвір'я, дім, ліплянка*:

Я знаю житло її бідне:
Довге, узеньке подвір'я,
Зруйнований дім в глибині,
І край нього мала ліплянка.
Покрівля прогнила, погнулися стіни,
Хутко провалиться зовсім... [5:29].

Слово *ліплянка* називає хату, «зроблену з глини, сирцевої цегли або хмизу, обмазаного глиною» [7:594]. Отже, до аналізованого ЛСП додається ще один компонент:

Он *ліплянка бідна*
Микити-діда, лірника сліпого [5:95].

Образ *ліплянки* передбачає не просто убоге житло, а ще й житло нетривале, бо навряд чи можна розраховувати на довге життя у такому домі. До тимчасового, пристосованого житла належить і *курінь*: «легка будівля, сторожка (на городах, баштанах і т.ін.); убоге житло» [7:409]. У нашому фактичному матеріалі цей образ спостерігаємо двічі, і обидва рази маємо різну семантику його. Так, контекст:

Відав би я ще й кращий дар
За той *курінь*, за той димок,
За твій летючий голосок,
За те, щоб знов тебе ловити [5:338] –

висуває на перший план сему '*легка будівля*', бо вона створена, збудована закоханими, тому в синонімічному ряду *курінь, димок, голосок* «розчиняється» значення нетривалості цієї будівлі. Точніше, воно накладається, нашаровується на головні семи '*молодість*', '*кохання*', швидкоплинність і одного, і другого.

Наступний матеріал, може здатися, базується саме на значенні '*сторожка*':

Дід задрімав. А промінь сонця
Все оглядає в *курені*:
В кутку завислі волоконця,
Померхлі фарби на рядні,
Кисет, коробочку бляшану
І морхлу шкірку баклажана [5:340], –

але ширший контекст дозволяє бачити в аналізованому образі постійне, хай і на кілька місяців, житло старого, бо мова йде про рибалку, котрий проводить на березі річки весь свій час. Таку постійність помешкання підтримують *завислі волоконця* та *померхлі фарби*, що є свідченням досить довгого перебування у такій будівлі – *курені*.

У нашому фактичному матеріалі є мікрообрази, які увіходять до концепту *житло* як *складові дому*. Це *пори́г, стрі́ха, двері, вікно*.

Так, образ *порога* вбирає кілька значень. Називаючи перш за все «місце біля дверей у хаті або за дверима» [8:259], поетичний контекст пропонує й інше. Приміром, уривок:

Над досвітком проїде через греблю,
Попід гіллям узенького заулку
Сколошкає застоєне тепло –
І тихо пирхне коник, гуркне засув,
І *спалахне з порога*: «То вже ти?» [5:138] –

виокремлює сему '*частина хати зсередини*', а ширший контекст розкриває прихований смисл: тепло, затишок оселі, де господаря чекають і зустрічають із радістю.

Роздуми ліричного героя над буттям спостерігаємо через використання образу *стріхи* як частини дому, будівлі:

Затоптали в норах сіре крило
Убитого птаха – отаке село.
Помервлені стріхи стиснених хат <>364.

Особливого відтінку аналізованому образі тут надає епітет. Означення *помервлених*, очевидно, слід уважати авторським, бо жоден словник не подає такої лексеми. Зважаючи на паронімію означень *померлий, померклий, помертвілий, померхлий*, можна припустити сему '*потемнілий від старості*', бо йдеться про маленьке убоге село. Підтримується таке значення антонімічним продовженням:

А трохи поодаль *високим чолом*
Палати знялися – і мур кругом.
Там князь проживає, вельможний
пан [5:364], –

де образ *палат*, перебуваючи у ЛСП *житло*, має додаткові семи '*багатство*', '*зручність*', '*пишність*'.

У метонімічному використанні аналізований образ *стріха* набуває нового значення. Так, у рядках:

Круг мене знов давно забутий світ:
Картопля, бур'яни, *сніпчаста стріха*,
Між полем і городом легкий пліт;
За вітряком заходить сонце стиха [5:277], –

увіходячи до синонімічного ряду разом із «навколохатніми» образами, *стріха* сприймається як хата, оселя в цілому. Майже таку ж сему можемо простежити в наступному контексті:

І час далекий, і земля далека,
А пам'ятаю все. Маленький двір.
Страпата стріха. На гнізді лелека
Задумався. В саду ласкавий мир [5:292].

Обидва останні образи пов'язані зі спогадами, з дитинством, коли ліричний герой мав своє (батьківське) житло, родину. Подальше безхаття, неможливість мати свого притулку відбилися у цьому образі, де антиподом бездомності стає казкова зайчикова *хатка*:

А там, за безвістю ночі,
Горбаті стріхи хаток
Поприпадали до снігу,
І глухо, і пусто кругом,
Але там – навіть *зайчик малий*
У лісі *мав хатку свою* [5:129].

На нашу думку, заслуговує на особливу увагу в поетичній мові Володимира Свідзінського мікрообраз *вікно*. З одного боку, це теж частина дому, будівлі:

Весь день у мене легкий морок.
Дивлюсь в одчинене вікно –
Там блиск на листі осокоїв
І хмар сріблясте полотно [5:272].

А з другого, – саме цей образ підтримує сему ‘*самотність*’, яка в ньому проявляється ще глибше:

Густіє морок. Крізь вікно одчинене
Дивлюсь один, як понад краєм насипу
Біжать верхи вагонів [5:312].

Вікно – це зв’язок зі світом, але і вдома, і поза ним (у світі) ліричний герой сам-один. Спостерігаючи за чужими домами, чужими вікнами, він ще більше відчуває самотність:

Червоний, жовтий і зелений блиск
Лежать стовпами в мокрому асфальті,
Страховище туману прилягло.
Доми горбаті. Там, у *високих вікнах*,
Тонкі завіси мглиють прозористо,
Електрика повніє [5:314], –

бо ті високі вікна, повні світла, – не його, там ніхто на нього не чекає.

Значення самоти простежується чи не в кожному образі, належному до ЛСП *житло*:

Живу я в чужому домі
На біднім веретищі міста;
Лиш насип я бачу з вікна
Та обрій у вічнім диму [5:337];
У рідній моїй стороні
Не маю ні рідного домі,
Ні саду [5:337];
Я один в провулку мовчазному.
Стрягнуть ноги у глибокий порох;
Не почує ані друг, ні ворог,
Як я наближаюсь до домі [5:271];
Я жив в одині домі,
Не жадаючи, мов без тіла;
Розлука мене не томила.
Улюблена книга світила тьму [5:308].

Досягається сприйняття такого стану ліричного героя за допомогою певних художніх прийомів: уживання емоційно-експресивних епітетів на означення житла (*чужий, одині дім; мовчазний провулок; бідне веретище міста*), градаційним повторенням-антитезою (*у рідній стороні не маю рідного домі*).

На нашу думку, ще один мікрообраз, котрий, на перший погляд, не має безпосеред-

нього відношення до концепту *житло*, відбиває у поетичній мові Володимира Свідзінського і складову домі, і ознаку самотності, бо саме ця сема простежується в контексті:

Маятник натовився.
День, ніч,
Літо, зима –
Дебелу тишу гойдай, гойдай!
Маятник дихає, як ранений.
День, ніч –
Лічена кожна мить.
Маятником хрипить [5:215].

Годинник на стіні – це теж ознака домі. І хоч образ *маятника* можна віднести, наприклад, до ЛСП поля *час*, в аналізованому нами полі йому теж є місце. Авторською метафорою *дебелу тишу гойдай* із повтором дії вимальовується ознака самотності, бо дія ця триває практично безкінечно, що виявляється за допомогою часових метонімій *день, ніч, літо, зима* із повторенням перших двох складових.

Ознакою житла самотника стає у нашому матеріалі мікрообраз *тапчан*. Називаючи «вид ліжка з дощок без спинок» [9:37], він передбачає місце для відпочинку однієї людини, а епітет *рипливий*, відповідно, додає означення старості, бо і власник цього ліжка – такий же старий:

Коли паморозь – сад глибокий,
В саду світліє вікно.
Увійшов я – там *дід замшлий*,
На чугайні червоні вуса,
Під чобітьми мокрявий слід.
Я ліг на *тапчан рипливий* [5:180].

Серед значень концепту *житло* є сема ‘*родина, сім’я*’. У ЛСП *сім’я* виділяємо компонент *діти*. Відповідно, до цього поля можна віднести складову *колиска*, використовувану автором як одну з ознак домі:

Затремтіло світло. Серед сна
У колисці кинулась *дитина* [5:144].

В поетичному контексті маємо вияв протилежного: пуста колиска свідчить про відсутність дітей, а значить, про відсутність родинного тепла, затишку, якого так прагне ліричний герой:

Уже так тихо в дворі.
І вітер не рушить листком,
І в вікнах темно кругом,
І тільки під осокомом
Стоїть *колисочка пуста*,
Чи покинута, чи забута.
Але хто небагатий на щастя,
Тому краще не бути там,
Тому краще в глухому дворі,
Де мирні, вірні осокої,
І стоїть колисочка пуста,
Чи покинута, чи забута [5:194].

Мотив суму підтримується демінутивом *колисочка* та градаційним повтором *чи покинута, чи забута*.

Простежуючи образ *дому* як складової концепту *житло* в поетичній мові Володимира Свідзінського, спостерігаємо його художні перетворення, виявляємо, окрім загальноновживаних сем, індивідуально-авторські. Найповніше в аналізованому матеріалі реалізується сема 'самотність', простежена нами і в тих образах, котрі репрезентують справді будівлю чи її частину, і в тих, які лише імпліцитно належать до лексико-семантичного поля *дім*. У зв'язку зі сказаним

можна вважати ознаку самотності одним із провідних мотивів харківського періоду життя письменника, бо практично кожен твір цього часу виявляє тими чи іншими художніми засобами глибокий сум через власну невлаштованість, неможливість через брак коштів та житла мешкати разом із донькою, приділяючи їй належну увагу. Ось тому «Тільки смутно, щораз смутніш / Вертати надвечір додому». Градаційність обставини посилює й без того безрадісну картину бездомності й самоти, котра переслідує ліричного героя, а разом із ним – і самого поета.

Література

1. Андросова Н. А. Словообраз *хата* у фольклорі та художній літературі / Н. А. Андросова // Лінгвістичні дослідження: Збірник наукових праць. — Харків, 2007. — Випуск 23. — С. 47—53.
2. Андросова Н., Савченко Л. Образ *дому* в Святому Письмі / Н. Андросова, Л. Савченко // Вісник Харк. нац. ун-ту. — Філологія. — 2009. — № 843. — С. 89—95.
3. Лисиченко Л. А. Мовна картина світу та її рівні / Л. А. Лисиченко // Вісник Харк. іст.-філ.-го тов.-ва. — 1998. — № 6. — С. 6—10.
4. Савченко Л. Образ *дому* в художній мові Панаса Мирного (на матеріалі роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?») / Л. Савченко // Вісник Харк. нац. ун-ту. — Філологія. — 2010. — № 910. — Ч. I. — С. 688—693.
5. Свідзінський Володимир. Твори у 2 т. / Володимир Свідзінський — К. : Критика, 2004. — Т. 1. — 584 с.
6. Соловей Елеонора «Роботи і дні» поета / Елеонора Соловей // Свідзінський В. Твори у 2 т. Т. 1. — К. : Критика, 2004. — С. 447—516.
7. Словник української мови : В 11 т. — К. : Наукова думка, 1970—1980. — Т. IV. — 840 с.
8. Словник української мови : В 11 т. — К. : Наукова думка, 1970—1980. — Т. VII. — 723 с.
9. Словник української мови : В 11 т. — К. : Наукова думка, 1970—1980. — Т. X. — 658 с.